

Henryk Zdzisław Figura

Odraczenie służby wojskowej w latach 1918-1950 w świetle dokumentów normatywnych

---

Przegląd Historyczno-Wojskowy 12 (63)/4 (237), 87-104

2011

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

HENRYK ZDZISŁAW FIGURA

ODRACZANIE SŁUŻBY WOJSKOWEJ W LATACH 1918–1950 W ŚWIETLE DOKUMENTÓW NORMATYWNYCH

Rozważania różnych aspektów naszych dziejów ojczyrstych po odzyskaniu niepodległości w 1918 roku bardzo często obejmują okres dwudziestolecia międzywojennego, traktując go jako pewną zamkniętą całość. Takie podejście do tej problematyki znajduje uzasadnienie w faktach historycznych. Po przegranej wojnie obronnej w 1939 roku terytorium Rzeczypospolitej Polskiej znalazło się we władaniu dwóch wrogich sąsiednich potęg – hitlerowskich Niemiec i Związku Sowieckiego, a jej najwyższe władze znalazły się na terytorium państw sojuszniczych. Ich oddziaływanie na wypadki w kraju zostało mocno ograniczone. Naturalną konsekwencją takiego stanu faktycznego była ograniczona możliwość stosowania aktów normatywnych, ustanowionych w dwudziestoleciu międzywojennym, przez legalne władze państwowe na emigracji. Egzekwowanie obowiązku służby wojskowej od obywateli polskich znajdujących się na okupowanych terytoriach, stało się niemożliwe. W tym zakresie nastąpiła przerwa trwająca kilka lat. W miarę wyzwania ziem polskich spod okupacji Niemiec następowało instalowanie na nich nowej władzy państwowej sprzymierzonej ze Związkiem Sowieckim, przy wydatnej pomocy jego sił zbrojnych oraz organów bezpieczeństwa wewnętrznego, a dotychczasowe legalne władze II Rzeczypospolitej nadal pozostawały na emigracji, aż do cofnięcia im uznania przez państwa sojusznicze. W ówczesnych realiach politycznych ich powrót do ojczyrstego kraju nie był możliwy bez narażenia się na surowe represje.

Mając na względzie przedmiot rozważań objętych treścią niniejszego artykułu, uzasadnione jednak jest objęcie nimi lat określonych w jego tytule. Za zasadnością takiego nakreślenia przedziału czasowego przemawia obowiązywanie do końca tego okresu regulacji prawnych ustanowionych przed II wojną światową, normujących analizowaną problematykę. Regulacje te, w zakresie objętym rozważaniami artykułu, nie zostały nawet zmienione dekretem z 19 lutego 1945 r. „O zmianie ustawy z dnia 9 kwietnia 1938 r. o powszechnym obowiązku wojskowym” („Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej” 1945, nr 8, poz. 37). Znowelizowana nim ustawa z 1938 roku została uchylona dopiero w 1950 roku¹ i do tego czasu ona stanowiła

¹ *Ustawa z dnia 4 lutego 1950 r. o powszechnym obowiązku wojskowym*, „Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej” (dalej – Dz. U.) 1950, nr 6, poz. 46, art. 112.

prawną podstawę egzekwowania obowiązku służby wojskowej od obywateli polskich przez nową władzę państwową.

Artykuł powstał na podstawie regulacji prawnych zawartych w aktach normatywnych obowiązujących w czasie objętym zakresem rozważań. Analizą nie została objęta praktyka kształtująca się w nakreślonym przez autora przedziale czasowym, gdyż nie było to jego celem. Problematyka stanowiąca przedmiot rozważań artykułu została uregulowana ustawami, lecz do uregulowania niektórych problemów ustawodawca upoważnił ministrów kierujących poszczególnymi resortami państwowymi. Z tego względu, tam gdzie to było konieczne, autor odwoływał się do aktów wykonawczych wydanych na podstawie upoważnień ustawowych. W latach 1918–1950 analizowaną problematykę regulowały:

- 1) *Tymczasowa ustawa o powszechnym obowiązku służby wojskowej z dnia 25 października 1918 roku* (dekret Rady Regencyjnej), „Dziennik Praw Królestwa Polskiego” 1918, nr 13, poz. 28 (dalej – tymczasowa ustawa z 1918 roku),
- 2) *Dekret w sprawie niektórych zmian w tymczasowej ustawie o powszechnym obowiązku służby wojskowej* (dekret Naczelnika Państwa), „Dziennik Praw Państwa Polskiego” 1919, nr 8, poz. 119 (dalej – dekret z 1919 roku),
- 3) *Ustawa z dnia 20 lutego 1920 roku w przedmiocie kar za pogwałcenie przepisów, dotyczących powszechnego obowiązku służby wojskowej*, „Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej” 1920, nr 20, poz. 104 (dalej – ustawa z 1920 roku),
- 4) *Ustawa z dnia 23 maja 1924 r. o powszechnym obowiązku służby wojskowej*, „Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej” 1924, nr 61, poz. 609 (dalej – ustawa z 1924 roku),
- 5) *Rozporządzenie wykonawcze Ministra Spraw Wojskowych w porozumieniu z ministrami: Spraw Wewnętrznych, Zagranicznych, Sprawiedliwości, Skarbu, Kolei, Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, Rolnictwa i Dóbr Państwowych, Przemysłu i Handlu z dnia 21 marca 1925 r. do ustawy o powszechnym obowiązku służby wojskowej z dnia 23 maja 1924 r.* (Dz. U. R. P. Nr 61, poz. 609), „Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej” 1925, nr 37, poz. 252 (dalej – rozporządzenie wykonawcze z 1925 roku),
- 6) *Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 11 stycznia 1928 r. w sprawie zmian i uzupełnień niektórych postanowień ustawy o powszechnym obowiązku służby wojskowej*, „Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej” 1928, nr 4, poz. 26 (dalej – nowela z 1928 roku),
- 7) *Ustawa z dnia 17 marca 1933 r. o zmianie ustawy z dnia 23 maja 1924 r. o powszechnym obowiązku wojskowym*, „Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej” 1933, nr 36, poz. 299 (dalej – nowela z 1933 roku),
- 8) *Ustawa z dnia 9 kwietnia 1938 r. o powszechnym obowiązku wojskowym*, „Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej” 1938, nr 25, poz. 219 (dalej – ustawa z 1939 roku),
- 9) *Rozporządzenie ministrów: Spraw Wojskowych, Spraw Wewnętrznych i Opieki Społecznej z dnia 7 lutego 1939 r. wydane w porozumieniu z ministrami: Spraw Zagranicznych, Skarbu, Sprawiedliwości, Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, Rolnictwa i Reform Rolnych oraz Komunikacji w sprawie wykonania ustawy z dnia 9 kwietnia 1938 r. o powszechnym obowiązku wojskowym*, „Dziennik Ustaw

Rzeczypospolitej Polskiej” 1939, nr 20, poz. 131 (zwane dalej – rozporządzenie wykonawcze z 1939 roku).

Ustawa z 1924 roku do wejścia w życie noweli z 1928 roku, co nastąpiło z dniem jego ogłoszenia, tj. 13 stycznia 1928 roku, nosiła nazwę *Ustawa o powszechnym obowiązku służby wojskowej*. Wskazana nowela zmieniła ją na *Ustawę o powszechnym obowiązku wojskowym*. Wystąpiła zatem sytuacja, w której ten sam akt normatywny miał dwie nazwy. Zdaniem autora, do zdarzeń mających miejsce przed wejściem w życie noweli z 1928 roku należało stosować nazwę ustawy w brzmieniu pierwotnym, później zaś nazwę zmienioną. Takie też nazwy autor stosował w opracowanym tekście. Stosowanie w nim podwójnego nazewnictwa tego samego aktu normatywnego nie jest przeoczeniem autora, lecz świadomym działaniem, będącym następstwem rozwiązań prawnych zastosowanych w analizowanym okresie. Sytuacja tego typu, chociaż może wydawać się nieco dziwna i niezbyt zrozumiała, nie jest zjawiskiem nadzwyczajnym. Obecnie wśród aktów normatywnych regulujących problematykę obronności kraju dwie nazwy posiada ustawa z 21 listopada 1967 roku o powszechnym obowiązku obrony. Przez niemal ćwierć wieku od jej uchwalenia pełna nazwa brzmiała: *Ustawa z dnia 21 listopada 1967 r. o powszechnym obowiązku obrony Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej*. Od 1991 roku zaś: *Ustawa z dnia 21 listopada 1967 r. o powszechnym obowiązku obrony Rzeczypospolitej Polskiej*².

Tytuły i przesłanki odroczenia

W okresie obowiązywania tymczasowej ustawy z 1918 roku udzielenie odroczenia służby wojskowej popisowemu możliwe było z następujących powodów:

- rodzinnych i majątkowych,
- zawodowych,
- na stan zdrowia.

Ze względu na stosunki rodzinne i majątkowe, odroczenia udzielało się z roku na rok na prośbę powołanych do służby lub ich krewnych, a także prawnych zastępców rodziców:

- jedynym żywicielom pozbawionych podpory rodzin albo niezdolnych do pracy rodziców, dziadków oraz rodzeństwa,
- bratu następującemu wiekiem po żołnierzu zabitym na wojnie, zmarłym wskutek ran albo:
  1. niezdolnym do pracy wskutek ran,
  2. zmarłym na wojnie wskutek choroby,
    - jeżeli przez udzielenie odroczenia mogła być wyświadczona niezbędna pomoc jego rodzinie³.

Ustawa nie definiowała pojęcia „rodzina”. Szczegółowa analiza tego przepisu pozwala na sformułowanie wniosku, iż określano nim najmniejszą komórkę społeczną tworzoną przez mężczyznę, jego żonę oraz ich potomstwo. Za przyjęciem takiej interpretacji przemawia wymienienie przez ustawodawcę – oprócz rodziny – dziadków, rodziców oraz rodzeństwa,

² *Ustawa z dnia 25 października 1991 r. o zmianie ustawy o powszechnym obowiązku obrony Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej oraz niektórych innych ustaw*, Dz. U. 1991, nr 113, poz. 491, art.1, pkt 1.

³ *Tymczasowa ustawa o powszechnym obowiązku służby wojskowej z dnia 25 października 1918 roku*, „Dziennik Praw Królestwa Polskiego” 1918, nr 13, poz. 28, art. 61.

jako odrębnej grupy podmiotów, którym zapewnianie przez obowiązane środki utrzymania stanowiło podstawę udzielenia mu odroczenia służby wojskowej z tego tytułu.

Jeżeli warunki do udzielenia odroczenia służby wojskowej, ze względu na pozbawienie podpory rodzin albo niezdolnych do pracy rodziców, dziadków lub rodzeństwa, spełniało jednocześnie dwóch braci obowiązanych do służby wojskowej, to jeden z nich podlegał powołaniu do jej odbycia, natomiast drogi korzystał z jej odroczenia. Powołanie do służby korzystającego z jej odroczenia winno nastąpić jednocześnie ze zwolnieniem tego, który ją odbył⁴.

Popisowi korzystający z odroczenia ze względu na utrzymywanie rodziny do 23 roku życia, jeżeli nadal spełniali warunki stanowiące podstawę udzielenia im odroczenia z tego tytułu, już odraczani nie byli, nie powoływano też ich do służby w wojsku stałym czy w zapasie, lecz zmieniano im nadane poprzednio przeznaczenie⁵.

Odroczenie służby wojskowej ze względów zawodowych współcześnie kojarzy się z wykonywaniem jakiegoś zawodu, najczęściej szczególnie przydatnego w określonej dziedzinie gospodarki narodowej. Instytucja odroczenia służby wojskowej w tym rozumieniu w szerokim zakresie funkcjonowała w Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej i została zniesiona dopiero w 1991 roku⁶. Ówczesny ustawodawca jednak wkładał w to pojęcie zupełnie inną treść. Przesłanki stanowiące wówczas podstawę odroczenia służby wojskowej z tego tytułu, w długim okresie stosowania obecnie obowiązującej ustawy o powszechnym obowiązku obrony, wynikały z tytułu pobierania nauki.

W analizowanym okresie odroczenia służby wojskowej z przyczyn zawodowych udzielano:

- 1) przygotowującym się do określonego zawodu, jeżeli przerwa w ich pracy spowodowała by dla nich znaczną szkodę – do lat 23,
- 2) słuchaczom uniwersytetów i wyższych zakładów naukowych – do lat 25,
- 3) studentom teologii wyznania rzymskokatolickiego i innych wyznań chrześcijańskich przygotowującym się do uzyskania święceń kapłańskich – do lat 27⁷.

Zasady udzielania odroczeń w przypadkach określonych w punkcie 1 powyższego katalogu nie obowiązywały zbyt długo i dekretem Naczelnika Państwa zostały zmienione już w 1919 roku. Odroczenia służby wojskowej z przyczyn zawodowych udzielało się tylko uczniom średnich zakładów naukowych uznanych przez państwo – do lat 22, pozostałe zaś nie uległy zmianie⁸.

Ze względu na stan zdrowia odroczenia udzielało się popisowym uznanym przez komisję przeglądową za słabego zdrowia i tylko do następnego przeglądu⁹.

Zmiana zasad odraczania służby wojskowej została dokonana ustawą z 1924 roku. Pojęcie „popisowy” zostało zastąpione „poborowym”. Zmienione zostały również tytuły

⁴ *Ibidem*, art. 62.

⁵ *Ibidem*, art. 63.

⁶ *Ustawa z dnia 25 października 1991 r. o zmianie...*, art. 1, pkt 25.

⁷ *Tymczasowa ustawa o powszechnym obowiązku...*, art. 64.

⁸ *Dekret w sprawie niektórych zmian w tymczasowej ustawie o powszechnym obowiązku służby wojskowej (dekret Rady Regencyjnej z dni 27 października 1918 r. – Dz. Pr. Nr 13, poz.28)*, „Dziennik Praw Państwa Polskiego” 1919, nr 8, poz. 119, art. 1.

⁹ *Ibidem*, art. 56.

oraz przesłanki odraczenia służby wojskowej. W okresie jej obowiązywania odroczenia służby wojskowej w wojsku stałym udzielano poborowym na okres jednego roku:

- 1) jedynym żywicielom rodzin,
- 2) właścicielom odziedziczonych gospodarstw rolnych,
- 3) odbywającym studia teoretyczne i praktyczne¹⁰.

Jeżeli po upływie roku, na który poborowy został odroczone, nie uzyskał ponownego odroczenia, zobowiązany był odbyć służbę w wojsku stałym¹¹. W tym czasie nie zachodziła potrzeba udzielania odroczeń poborowym uznanym za zdolnych do służby w pospolitym ruszeniu. Ta kategoria obowiązanych była przewidywana do pełnienia służby dopiero po ogłoszeniu mobilizacji¹².

Ustawa z 1924 roku nie przewidywała udzielania odroczeń ze względu na stan zdrowia. Przyjęcie takiego rozwiązania należy uznać za uzasadnione. Poborowy, który został uznany za niezdolnego do służby w wojsku stałym, nie mógł być do niej powołany. Już zatem treść orzeczonej kategorii zdolności do służby wojskowej przesądzała o możliwości powołania. W tej sytuacji udzielanie odroczenia poborowemu, który nie został uznany za zdolnego do jej pełnienia, stawało się bezprzedmiotowe. Rozwiązanie przyjęte w tym przedmiocie przez ustawę z 1924 roku zostało zastosowane również przez ustawę z 1938 roku i nie zostało już zmienione do końca okresu objętego rozważaniami.

Za jedynych żywicieli rodzin, w rozumieniu ustawy z 1924 roku, należało uznać poborowych będących:

- 1) jedynym synem niezdolnych do pracy rodziców, wdowy lub wdowca oraz nieślubnej matki,
- 2) jedynym rodzonym lub przyrodnim bratem osieroconego i niezdolnego do pracy ślubnego lub nieślubnego rodzeństwa.

Szczegółowa analiza punktu pierwszego zaprezentowanego katalogu pozwala na sformułowanie wniosku, że jedynym żywicielem rodziny nie mógł być uznany poborowy zapewniający środki utrzymania niezdolnemu do pracy samotnemu ojcu biologicznemu, który nie zawarł związku małżeńskiego z jego matką. W tym zakresie kobiety będące matkami nieślubnych poborowych znajdowały się w sytuacji uprzywilejowanej w stosunku do biologicznych ojców ich dzieci.

Za niezdolnych do pracy z mocy prawa, w rozumieniu ustawy z 1924 roku, uznawani byli:

- 1) rodzice, którzy ukończyli 60 lat życia,
- 2) matki samotne, które ukończyły 45 lat życia,
- 3) osoby płci żeńskiej do ukończenia 17 lat życia¹³.

Oznaczało to, że osoby, które ze względu na wiek nie mogły zostać uznane za niezdolne do pracy z mocy prawa, musiały zostać poddane badaniom, a ich niezdolność do pracy stwierdzona orzeczeniem kompetentnego organu. Analiza powyższego katalogu pozwala na sformułowanie wniosku, że matki samotne, w zakresie uznawania je za

¹⁰ Ustawa z dnia 23 maja 1924 r. o powszechnym obowiązku służby wojskowej, Dz. U. 1924, nr 61, poz. 609, art. 53, ust. 1.

¹¹ *Ibidem*, art. 53, ust. 2.

¹² *Ibidem*, art. 75, ust. 2.

¹³ *Ibidem*, art. 54.

niezdolne do pracy z mocy prawa, posiadały uprzywilejowaną pozycję w stosunku do matek pozostających w związku małżeńskich. Matki pozostające w związku małżeńskim były z mocy prawa uznawane za niezdolne do pracy dopiero po ukończeniu 60 lat życia, natomiast w stosunku do matek samotnych wiek ten był obniżony o 15 lat i z mocy prawa były one uznawane za niezdolne do pracy po ukończeniu 45 lat życia.

Za właścicieli odziedziczonych gospodarstw rolnych byli uważani poborowi, którzy spełniali łącznie następujące przesłanki:

- 1) gospodarstwo rolne odziedziczyli w linii zstępnej,
- 2) wielkość gospodarstwa pozwalała na utrzymanie jednej rodziny,
- 3) dochód z gospodarstwa nie przekraczał trzykrotnie dochodu niezbędnego na utrzymanie jednej rodziny,
- 4) gospodarstwo prowadzone było przez nich samodzielnie i stanowiło jedyne źródło ich utrzymania.

Do określenia wielkości gospodarstwa lub dochodu niezbędnego na utrzymanie jednej rodziny został upoważniony minister spraw wojskowych w porozumieniu z ministrem spraw wewnętrznych¹⁴. Upoważniony minister, realizując tę delegację, określił dochód z gospodarstwa kwotą czystego dochodu katastralnego, od której płacony był podatek gruntowy. Kwota ta była zróżnicowana w zależności od położenia gospodarstwa i wynosiła:

- 1) na obszarze województw: pomorskiego i poznańskiego oraz górnośląskiej części województwa śląskiego – 80–240 marek niemieckich,
- 2) na obszarze województw: krakowskiego, lwowskiego, stanisławowskiego i tarnopolskiego oraz Bielsk – miasto, Bielsk – powiat, a także na obszarze Cieszyn – 55–165 koron austriackich.
- 3) na obszarze województw: warszawskiego, białostockiego, lubelskiego, kieleckiego, nowogrodzkiego oraz ziemi wileńskiej – 10–30 złotych polskich¹⁵.

Tenże minister sprecyzował również użyte przez ustawodawcę pojęcia „dziedziczenie” i „linia zstępna”. Dziedziczenie oznaczało objęcie w posiadanie gospodarstwa rolnego po śmierci spadkodawcy na podstawie dziedziczenia ustawowego, testamentowego, zapisu lub darowizny na wypadek śmierci, natomiast linia zstępna – dzieci ślubne i nieślubne, legitymowane przez następne małżeństwo, legitymowane decyzją właściwej władzy – w byłym zaborze austriackim, o ile zostało im przyznane prawo do spadku, oraz osoby przysposobione wraz z ich potomstwem¹⁶.

Przyjęcie przez ustawodawcę zasady, że tylko własność gospodarstwa rolnego nabyta w drodze dziedziczenia stanowiła podstawę udzielenia odroczenia służby wojskowej, skutkowało wyeliminowaniem obrotu ziemią, zmierzającego do sztucznego tworzenia warunków uprawniających do korzystania z tej instytucji oraz powstawania gospodarstw fikcyjnych.

¹⁴ *Ibidem*, art. 55.

¹⁵ *Rozporządzenie wykonawcze Ministra Spraw Wojskowych w porozumieniu z Ministrami: Spraw Wewnętrznych, Zagranicznych, Sprawiedliwości, Skarbu, Kolei, Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, Rolnictwa i Dóbr Państwowych, Przemysłu i Handlu z dnia 21 marca 1925 r. do ustawy o powszechnym obowiązku służby wojskowej z dnia 23 maja 1924 r. (Dz. U. R. P. Nr 61, poz. 609), Dz. U. 1925, nr 37, poz. 252, par. 350.*

¹⁶ *Ibidem*, par. 349.

Poborowym, którzy kształcili się, można było udzielić odroczenia służby w wojsku stałym, jeżeli pobieranie nauki odbywało się:

- 1) w szkołach:
  - a) średnich ogólnokształcących państwowych i prywatnych uznanych przez państwowe władze szkolne za równorzędne z państwowymi,
  - b) uznanych za równorzędne szkołach zawodowych,
  - c) niższych ludowych szkołach rolniczych,
- 2) w wyższych zakładach naukowych państwowych lub równorzędnych uznanych przez państwo prywatnych,
- 3) w nowicjatch zakonnych,
- 4) na studiach teologicznych wyznania katolickiego oraz innych wyznań chrześcijańskich w celu otrzymania święceń duchownych,
- 5) w zakładach rabinackich przez państwo uznanych i nadzorowanych w celu przygotowania do stanu duchownego oraz w ciągu 2 lat po ukończeniu takiego zakładu w celu uzyskania stanowiska duchownego,
- 6) w drodze praktyki osób z wykształceniem średnim lub wyższym odbywanej poza granicami kraju w zakładach handlowych, przemysłowych lub rolniczych,
- 7) przez terminowanie w rzemiośle u majstrów cechowych.

Odroczenia z powyższych tytułów udzielało się poborowym:

- 1) wymienionym w punkcie pierwszym – do 23 lat życia,
- 2) wymienionych w punktach 2–6 – do 26 lat życia,
- 3) wymienionym w punkcie 7 – do 22 lat życia¹⁷.

Prośby o odroczenie służby wojskowej zainteresowana osoba winna wnieść przed dniem poboru. Jeżeli jednak okoliczności uzasadniające udzielenie odroczenia powstały po poborze, prośba winna być wniesiona najpóźniej w ciągu 4 tygodni od uzyskania wiadomości o ich zaistnieniu. Nieusprawiedliwione niedotrzymanie powyższych terminów skutkowało utratą uprawnienia do ubiegania się o odroczenie¹⁸. Zastosowanie przez ustawodawcę takiego rozwiązania skutkowało eliminowaniem z praktyki administracyjnej przewlekłego załatwiania spraw o odroczenie służby wojskowej wskutek rozmyślnego działania zainteresowanych poborowych.

Institucja odroczenia służby wojskowej poborowym kształcącym się w różnych systemach, należycie stosowana, była niezwykle korzystna dla zainteresowanych poborowych i dla sił zbrojnych. Jej ustanowienie i stosowanie w praktyce administracyjnej skutkowało stworzeniem dla poborowych prawnych możliwości ukończenia nauki w planowym terminie i nie zakłócało jej przebiegu koniecznością natychmiastowego spełnienia obywatelskiego obowiązku. Siły zbrojne zaś otrzymywały obywatela bardziej wykształconego, łatwiej przyswajającego sobie wiadomości niezbędne w procesie szkolenia wojskowego, bardziej świadomego konieczności należytej realizacji czekających go obowiązków. Znaczne zróżnicowanie poziomu wykształcenia ogólnego poborowych dawało możliwość skracania czasu trwania obowiązkowej służby wojskowej pełnionej przez tę część obowiązkanych. Wszystkie

¹⁷ Ustawa z dnia 23 maja 1924 r. o powszechnym obowiązku..., art. 57, ust. 1.

¹⁸ *Ibidem*, art. 59.

te czynniki stwarzały przyjazny klimat do kształtowania pożądaných postaw młodego pokolenia wobec problematyki obronności kraju, a służby wojskowej w szczególności. Państwo mogło być postrzegane przez nie jako instytucja przyjazna, nie mająca charakteru organu, którego wyłącznym celem jest tworzenie uciążliwych obowiązków oraz stosowanie represji wobec tych, którzy nie wykonują ich należycie. W warunkach umacniania się polskiej państwowości po 123 latach zaborów przewartościowanie postaw obywateli wobec instytucji państwowych było jedną z istotnych przesłanek wywierających pozytywny wpływ na szybkość postępowania tego procesu.

Pewne zmiany zasad odraczania służby wojskowej poborowym określonych ustawą z 1924 roku zostały wprowadzone nowelą z 1928 roku. Po wejściu jej w życie odraczanie służby w wojsku stałym zostało zastąpione odraczaniem czynnej służby wojskowej. Poborowym kształcącym się maksymalnie można było udzielić odroczenia:

- 1) w ostatnich klasach szkół średnich ogólnokształcących i seminariów nauczycielskich państwowych lub prywatnych mających prawa szkół państwowych, średnich szkół zawodowych oraz innych szkół krajowych i zagranicznych uznanych przez Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego za równorzędne z państwową szkołą średnią ogólnokształcącą – do terminu wcielenia poborowych (ochotników) odbywających skróconą czynną służbę wojskową, w tym roku kalendarzowym, w którym kończyli 22 rok życia,
- 2) studentom szkół akademickich oraz uczniom (słuchaczom) zwyczajnym (rzeczywistym) innych wyższych zakładów naukowych państwowych lub prywatnych uznanych przez państwo za równorzędne z państwowymi, wyższych zakładów naukowych zagranicznych uznanych przez państwo za równorzędne z krajowymi – do terminu wcielenia poborowych (ochotników), w tym roku kalendarzowym, w którym kończyli 23 lata życia,
- 3) studentom teologii wyznań chrześcijańskich – w celu uzyskania święceń duchownych, uczniom szkół rabinackich przez państwo uznanych oraz nadzorowanych – w celu przygotowania się do stanu duchownego, a także absolwentom tych szkół w ciągu 2 lat po ich ukończeniu – w celu objęcia stanowiska duchownego – do terminu wcielenia poborowych (ochotników) w tym roku kalendarzowym, w którym kończyli 25 lat życia,
- 4) uczniom terminującym w rzemiośle u majstrów i terminującym w handlu – do terminu wcielenia poborowych (ochotników), w tym roku kalendarzowym, w którym kończyli 22 lata życia.

Powyższe rozwiązania miały zastosowanie również do poborowych kształcących się na obszarze wolnego miasta Gdańska¹⁹.

Poborowi określani w punkcie drugim powyższego katalogu mogli mieć przedłużony termin odroczenia służby wojskowej do terminu wcielenia poborowych (ochotników), w tym roku kalendarzowym, w którym kończyli 25 lat życia²⁰.

¹⁹ Ustawa z dnia 23 maja 1924 r. o powszechnym obowiązku wojskowym, art. 57 w brzmieniu nadanym art. 1 pkt 55 Rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 11 stycznia 1928 r. w sprawie zmian i uzupełnień niektórych postanowień ustawy o powszechnym obowiązku służby wojskowej, Dz. U. 1928, nr 4, poz. 26.

²⁰ *Ibidem*, art. 57a w brzmieniu nadanym art. 1 pkt 56.

Nowela z 1928 roku nałożyła na poborowych korzystających z odroczenia służby wojskowej wskutek kształcenia się obowiązek niezwłocznego powiadomienia powiatowej władzy administracji ogólnej o przerwaniu nauki w celu orzeczenia utraty prawa do odroczenia. Obowiązkiem tym zostały objęte również osoby prowadzące ewidencję uczniów w szkołach, z wyjątkiem uczniów ostatnich klas szkół średnich oraz terminujących w rzemiośle i w handlu²¹.

Nowela z 1928 roku dokonała również zmiany pojęcia „jedyny żywiciel rodziny”. W jej rozumieniu za takowych uznawani byli:

- 1) syn niezdolnych do pracy rodziców, wdowca, wdowy oraz nieślubnej matki,
- 2) rodzony oraz przyrodni brat osieroconego i niezdolnego do pracy ślubnego lub nieślubnego rodzeństwa,
- 3) wnuk niezdolnych do pracy dziadków oraz dziadka lub babki w linii prostej, jeżeli osoby te nie posiadały zdolnych do pracy dzieci.

Samo spełnianie jednego z warunków wymienionych w powyższym katalogu nie przesądzało o możliwości udzielenia odroczenia. Aby z niego skorzystać musiały być spełnione dwie dodatkowe przesłanki:

- 1) utrzymanie wyżej wymienionych osób zależało od wyłącznej pracy poborowego,
- 2) poborowy ciężący na nim obowiązek rzeczywiście spełniał.

Za niezdolnych do pracy z mocy prawa uznawani byli:

- 1) rodzice i dziadkowie, którzy ukończyli 60 lat życia,
- 2) samotne matki i babki, które ukończyły 45 lat życia,
- 3) chłopcy, którzy nie ukończyli 16 lat życia,
- 4) osoby płci żeńskiej, które nie ukończyły 18 roku życia.

Podobnie jak przed nowelizacją ustawy uznawanie pewnej kategorii osób za niezdolnych do pracy z mocy prawa miało ten skutek, że przy rozpatrywaniu wniosku o odroczenie służby wojskowej nie podlegały one badaniu w tym kierunku²². Powyższe zasady zostały zastosowane również przez ustawę z 1938 roku²³.

Zmiana maksymalnych terminów odraczania czynnej służby wojskowej w stosunku do niektórych grup poborowych została wprowadzona nowelą z 1933 roku. Po wejściu jej w życie czynna służba wojskowa jedynym żywicielom rodzin oraz właścicielom odziedziczonych gospodarstw rolnych była odraczana do 1 października tego roku kalendarzowego, w którym kończyli 23 rok życia. Jeżeli jednak w chwili udzielania odroczenia posiadali warunki do pełnienia skróconej czynnej służby wojskowej, odroczenie było udzielane do 1 lipca tego roku kalendarzowego, w którym kończyli 23 lata życia²⁴.

W okresie obowiązywania ustawy z 1938 roku tytuły i przesłanki warunkujące udzielenie odroczenia służby wojskowej nie uległy istotnym zmianom. Z tego względu zawarte w niej rozwiązania można uznać za odzwierciedlenie dorobku państwa minionego okresu niepodległości. Ustawa zastąpiła dotychczasowy obowiązek odbywania czynnej

²¹ *Ibidem*, art. 53 w brzmieniu nadanym art. 1 pkt 52.

²² *Ibidem*, art. 54 w brzmieniu nadanym art. 1 pkt 53.

²³ *Ustawa z dnia 9 kwietnia 1938 r. o powszechnym obowiązku wojskowym*, Dz. U. 1938, nr 25, poz. 219, art. 71, ust. 3.

²⁴ *Ustawa z dnia 23 maja 1924 r. o powszechnym obowiązku...*, art. 60 w brzmieniu nadanym art. 1 pkt 34 *Ustawy z dnia 17 marca 1933 r. o zmianie ustawy z dnia 23 maja 1924 r. o powszechnym obowiązku wojskowym*, *ibidem* 1933, nr 36, poz. 299.

służby wojskowej obowiązkiem odbywania zasadniczej służby wojskowej. Doprecyzowała pojęcie „odbywający studia” i „kształcący się zawodowo”. W jej rozumieniu oznaczało ono:

- 1) uczniów ostatniej klasy: liceów ogólnokształcących, 4-letnich gimnazjów zawodowych, innych szkół krajowych i zagranicznych (w Wolnym Mieście Gdańsku) uznanych przez Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego za równorzędne ze szkołami poprzednio wymienionymi,
- 2) uczniów przedostatniej i ostatniej klasy liceów pedagogicznych oraz trzyletnich liceów zawodowych,
- 3) uczniów terminujących w rzemiośle u majstrów oraz w zakładach i przedsiębiorstwach przemysłowych lub handlowych,
- 4) uczniów szkół zawodowych, których ukończenie uprawniało do otrzymania tytułu mistrza lub czeladnika,
- 5) uczestników rocznych i dłuższych kursów doszkalania kwalifikowanych robotników.

Maksymalne terminy odraczania służby wojskowej kształcącym się zawodowo były nadal zróżnicowane i zostały określone następująco:

- 1) dla uczniów wymienionych w punkcie pierwszym powyższego katalogu – 1 lipca roku kalendarzowego, w którym kończyli 22 lata życia,
- 2) dla uczniów liceów pedagogicznych oraz 3-letnich liceów zawodowych – 1 października roku kalendarzowego, w którym kończyli 22 lata życia, a jeżeli byli uczniami ostatniej klasy – 1 lipca roku kalendarzowego, w którym kończyli 23 lata życia,
- 3) dla uczniów terminujących w rzemiośle oraz w handlu i dla uczestników kursów doszkalających – 1 października roku kalendarzowego, w którym kończyli 22 lata życia²⁵.

Oprócz poborowych objętych wyżej wymienionym katalogiem odroczenie zasadniczej służby wojskowej było udzielane:

- 1) studentom szkół akademickich oraz uczniom (słuchaczom) zwyczajnym (rzeczywistym) innych szkół wyższych zarówno państwowych, jak i prywatnych uznanych przez państwo za równorzędne, a także uczniom (słuchaczom) szkół wyższych zagranicznych i na obszarze Wolnego Miasta Gdańska uznanych przez Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego za równorzędne z krajowymi,
- 2) studentom teologii wyznań chrześcijańskich przygotowującym się do uzyskania święceń kapłańskich,
- 3) uczniom zakładów rabinackich przez państwo uznanych i nadzorowanych do przygotowania się do stanu duchownego,
- 4) absolwentom zakładów rabinackich przygotowujących się do objęcia stanowiska duchownego w ciągu 2 lat od ich ukończenia.

Poborowym wymienionym w punkcie pierwszym powyższego katalogu można było odroczyć służbę wojskową maksymalnie do terminu wcielenia poborowych odbywających skróconą zasadniczą służbę wojskową w tym roku kalendarzowym, w którym kończyli 23 lata życia. Jeżeli jednak udzielenie im odroczenia na dłuższy okres okazało się korzystne

²⁵ Ustawa z dnia 9 kwietnia 1938 r. o powszechnym obowiązku ..., art. 66.

dla sił zbrojnych, mogło ono być udzielone do terminu wcielenia poborowych odbywających skróconą zasadniczą służbę wojskową w roku kalendarzowym, w którym kończyli 26 lat życia. Poborowi wymienieni w pozostałych punktach powyższego katalogu mogli korzystać z odroczenia służby wojskowej do terminu wcielenia poborowych odbywających skróconą zasadniczą służbę wojskową w roku kalendarzowym, w którym kończyli 26 lat życia. Wszyscy poborowi wymienieni w powyższym katalogu mogli korzystać z odroczenia służby wojskowej pod warunkiem, że rozpoczęli studia bez odbycia skróconej zasadniczej służby wojskowej z powodu otrzymania przy poborze orzeczenia o czasowej niezdolności do służby wojskowej lub w roku ukończenia szkoły (studiów) stopnia licealnego nie zostali wcieleni do szeregów²⁶.

W sposób istotny została zmieniona wielkość dochodu nieprzekraczającego 3-krotnej normy potrzebnej na utrzymanie jednej rodziny. Minister spraw wojskowych w porozumieniu z ministrami spraw wewnętrznych oraz rolnictwa i reform rolnych zamiast konkretnych kwot pieniężnych wskazał wielkość gospodarstw rolnych z podziałem na okręgi ekonomiczne:

- 1) I – 4 ha,
- 2) II – 4,5 ha,
- 3) III – 5 ha,
- 4) IV – 5,5 ha,
- 5) V – 6 ha²⁷.

Podział kraju na okręgi ekonomiczne określał załącznik do rozporządzenia ministra rolnictwa z 16 marca 1935 roku²⁸. Poszczególne okręgi ekonomiczne obejmowały najczęściej kilka lub kilkanaście powiatów w poszczególnych województwach. W każdym województwie było ich dwa lub trzy, z wyjątkiem śląskiego, w którym występował tylko I okręg ekonomiczny obejmujący powiaty bielski i cieszyński. W poszczególnych województwach występowały okręgi ekonomiczne:

- 1) I i II – w krakowskim, łódzkim, poznańskim oraz tarnopolskim,
- 2) I, II i III – w kieleckim, lubelskim, lwowskim, stanisławowskim oraz warszawskim,
- 3) II, III i IV – w pomorskim,
- 4) III i IV – w białostockim,
- 5) III, IV i V – w wołyńskim,
- 6) IV i V – w wileńskim, nowogródzkim i poleskim.

Podział poszczególnych województw na okręgi ekonomiczne nie był równomierny. W województwie tarnopolskim tylko jeden powiat został zaliczony do okręgu I, pozostałe zaś do okręgu II. Podobnie w województwie poleskim – jeden powiat zaliczony do okręgu IV, pozostałe do V. W innych województwach zróżnicowanie pod względem liczby

²⁶ *Ibidem*, art. 67.

²⁷ *Rozporządzenie Ministrów: Spraw Wojskowych, Spraw Wewnętrznych i Opieki Społecznej z dnia 7 lutego 1939 r. wydane w porozumieniu z Ministrami: Spraw Zagranicznych, Skarbu, Sprawiedliwości, Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, Rolnictwa i Reform Rolnych oraz Komunikacji w sprawie wykonania ustawy z dnia 9 kwietnia 1938 r. o powszechnym obowiązku wojskowym, ibidem 1939, nr 20, poz. 131, par. 266.*

²⁸ *Rozporządzenie Ministra Rolnictwa i Reform Rolnych z dnia 16 marca 1935 r. wydanego w porozumieniu z Ministrem Skarbu w sprawie szacowania nieruchomości ziemskich przymusowo wykupywanych przy przeprowadzaniu reformy rolnej, ibidem 1935, nr 19, poz. 107, zał. 2.*

powiatów zaliczonych do poszczególnych okręgów ekonomicznych było znaczne, lecz nie aż tak wielkie, jak w dwóch wskazanych.

Ustawa z 1938 roku pozbawiała uprawnienia do korzystania z odroczenia zasadniczej służby wojskowej następujące kategorie poborowych:

- 1) skazanych prawomocnym orzeczeniem na utratę praw publicznych i obywatelskich praw honorowych,
- 2) skazanych prawomocnym orzeczeniem za przestępstwa z artykułów 45–47 kodeksu karnego wojskowego lub za jedno z przestępstw określonych w ustawie z 1938 roku,
- 3) poborowych, którzy z własnej winy nie odbyli służby pracy przez czas określony²⁹.

W okresie jej obowiązywania prośby o odroczenie służby wojskowej winny być wniesione w ciągu 14 dni od uznania poborowego za zdolnego do zasadniczej służby wojskowej. Jeżeli okoliczności uzasadniające udzielenie odroczenia wystąpiły później, termin do wniesienia prośby w tej sprawie wynosił 6 tygodni od ich zaistnienia. Nieusprawiedliwione niedotrzymanie tych terminów skutkowało utratą uprawnienia do korzystania z odroczenia. Jeżeli wniesiona przez uprawniony podmiot prośba o odroczenie służby wojskowej nie została prawomocnie rozstrzygnięta do terminu wcielenia, poborowy podlegał powołaniu do zasadniczej służby wojskowej na równi z innymi poborowymi i w tym samym terminie co oni³⁰.

Kompetencje organów

W okresie obowiązywania tymczasowej ustawy z 1918 roku organami uprawnionymi do udzielania odroczeń służby wojskowej były powiatowe komendy uzupełnień. W czasie funkcjonowania komisji przeglądowych uprawnienie to przysługiwało im, ale tylko w stosunku do poborowych powołanych do przeglądu³¹. Oznaczało to, że w czasie urzędowania komisji przeglądowych powiatowe komendy uzupełnień nadal zachowywały swoją właściwość rzeczową w sprawach o udzielanie odroczeń służby wojskowej w stosunku do poborowych, którzy nie stawali do przeglądu. Komisje przeglądowe nie uwzględniały próśb o odroczenie tych popisowych, którzy nie zostali ujęci do listy poborowej z przyczyn będących skutkiem ich niedbalstwa³². Ocena przyczyn pominięcia popisowego w liście poborowej, należała do swobodnej komisji przeglądowej, gdyż ustawa nie określała żadnych reguł, które należało uwzględnić w tym przedmiocie.

W razie zaistnienia ważnych powodów możliwe było udzielenie odroczenia służby wojskowej na okres dłuższy niż określały to poszczególne przepisy, nie dłużej jednak niż o 2 lata. Organami kompetentnymi do orzekania w takich przypadkach były okręgowe komendy uzupełnień³³. Ustawa nie określała, jakie okoliczności stanowią ważne powody w jej rozumieniu. W praktyce administracyjnej oznaczało to, że ocena ważności okoliczności przedstawianych przez zainteresowane podmioty na poparcie swoich próśb należała do swobodnego uznania organu rozstrzygającego konkretną sprawę. Brak ustawowego

²⁹ Ustawa z dnia 9 kwietnia 1938 r. o powszechnym obowiązku...

³⁰ *Ibidem*, art. 70.

³¹ *Tymczasowa ustawa o powszechnym obowiązku służby...*, art. 59, ust. 2.

³² *Ibidem*, art. 51, ust. 2.

³³ *Ibidem*, art. 65.

uregulowania tej kwestii zapewniało organom administracyjnym dużą swobodę manewru przy rozstrzyganiu przez nie spraw z tego zakresu i mogło skutkować znaczną rozbieżnością orzecznictwa kształtującego się w tej dziedzinie. Przesłanka uznana za ważną przez jeden organ mogła być traktowana przez inny jako okoliczność niewiele znacząca.

Tymczasowa ustawa z 1918 roku stanowiła, że decyzje powiatowych komend uzupełnień mogły być zaskarżane do okręgowych komend uzupełnień. Termin do zaskarżenia wynosił 2 tygodnie, licząc od daty jej ogłoszenia. Decyzje okręgowych komend uzupełnień mogły być zaskarżane do Komendy Głównej Wojsk Polskich w terminie jednego miesiąca od daty ich ogłoszenia. Wniesienie skargi nie wstrzymywało wykonania zaskarżonej decyzji³⁴.

Analizując obowiązujące rozwiązania nietrudno zauważyć, iż postępowanie administracyjne w sprawach o odraczenie służby wojskowej było trójinstancyjne. Zaletą tego rozwiązania było to, że Komenda Główna wojsk polskich, działając jak organ najwyższej instancji, mogła korygować błędne rozstrzygnięcia zarówno wydane w pierwszej instancji przez powiatowe komendy uzupełnień, jak też i wydane w drugiej instancji przez okręgowe komendy uzupełnień. Można też przypuszczać, że organy drugiej instancji, licząc się z możliwością wzruszania ich wadliwych orzeczeń w postępowaniu administracyjnym, bardziej wnikliwie rozpatrywała kierowane do nich sprawy w trybie odwoławczym i wydawały orzeczenia zgodne z obowiązującymi regulacjami prawnymi. Zaprezentowany tryb postępowania odwoławczego służył lepszej ochronie słusznym interesów obywateli. Wada tego systemu polegała na zbyt długim okresie rozstrzygania poszczególnych spraw. Przyjmując zaprezentowane rozwiązanie, ustawodawca w pewnym zakresie zabezpieczył interes sił zbrojnych stanowiąc, iż wniesienie odwołania nie wstrzymuje powołania popisowego do służby. Jeżeli jednak przed ostatecznym rozstrzygnięciem sprawy obowiązany popisowy rozpoczął odbywanie służby wojskowej i w trakcie jej trwania uzyskał odroczenie, to zachodziła konieczność zwolnienia go z dalszego jej odbywania. W takim przypadku siły zbrojne nic nie zyskiwały, a pieniądze wydane na jego utrzymanie oraz szkolenie w pewnym stopniu można było uznać za zmarnowane.

W okresie obowiązywania ustawy z 1924 roku nastąpiła zasadnicza zmiana kompetencji organów państwowych w zakresie odraczenia służby wojskowej poborowym. Podobnie jak w okresie poprzednim została utrzymana podwójna właściwość organów uprawnionych do ich udzielania. W czasie trwania poboru o udzieleniu odroczenia orzekały właściwe komisje poborowe, a komendantom powiatowych komend uzupełnień względnie ich zastępcom przysługiwało prawo sprzeciwu. W pozostałych przypadkach o udzieleniu odroczenia orzekała władza administracyjna I instancji, w porozumieniu z powiatową komendą uzupełnień. Władza ta była uprawniona również do sprawdzania warunków uzasadniających udzielenie odroczenia. W razie wniesienia sprzeciwu lub gdy porozumienia władz I instancji nie zostało osiągnięte, sprawę rozstrzygała władza administracyjna II instancji, w porozumieniu z dowódcą okręgu korpusu. Gdyby i w tej instancji porozumienie nie zostało osiągnięte, sprawę ostatecznie rozstrzygał minister spraw wewnętrznych w porozumieniu z ministrem spraw wojskowych³⁵. W takich przypadkach występowało postępowanie trójinstancyjne.

³⁴ *Ibidem*, art. 114–117.

³⁵ *Ustawa z dnia 23 maja 1924 r. o powszechnym obowiązku...*, art. 60, ust. 1–5.

Poborowy odmowne orzeczenie organu I instancji mógł zaskarżyć, wnosząc do organu II instancji zażalenie w terminie 14 dni od dnia doręczenia mu orzeczenia. Od zgodnego orzeczenia organu II instancji zaskarżenie nie przysługiwało. Zasada postępowania trójinstancyjnego wskutek wniesienia skargi przez zainteresowanego poborowego od orzeczenia organu drugiej instancji nie miała zastosowania. Gdyby jednak organ II instancji nie osiągnął zgody, wówczas obowiązany był z urzędu przekazać sprawę do rozpoznania przez ministra spraw wewnętrznych³⁶. W takim przypadku postępowanie było trójinstancyjne, a środek zaskarżenia wniesiony przez zainteresowanego poborowego pośrednio wpływał na jego wszczęcie.

Poborowym przebywającym poza granicami kraju i tam pobierającym naukę odroczenia służby wojskowej mogły udzielać właściwe urzędy konsularne, z wyjątkiem:

- 1) pobierania nauki w zakładach rabinackich oraz przygotowania się do objęcia stanowiska duchownego po ich ukończeniu,
- 2) terminującym w rzemiośle u majstrów cechowych³⁷.

Zaskarżenie przez poborowego odmownego orzeczenia organu I instancji nie skutkowało odroczeniem terminu wcielenia do służby w wojsku stałym³⁸. Identyczne rozwiązanie w tym przedmiocie zostało zastosowane w ustawie z 1938 roku³⁹. Mogło ono skutkować brakiem nieuzasadnionego zaskarżania orzeczeń władz administracyjnych I instancji. W ten sposób zmniejszała się liczba spraw rozpatrywanych przez władze II instancji, co skutkowało mniejszym ich obciążeniem z tego tytułu. Zainteresowany podmiot, wnosząc środek zaskarżenia bez należytej podstawy, wprawdzie spowodował ponowne rozpatrzenie sprawy i wydanie orzeczenia przez organ II instancji, lecz wcale nie zyskiwał na czasie wskutek wszczęcia postępowania odwoławczego.

W przypadku rozpatrywania wniosków o odroczenie służby wojskowej właścicielom gospodarstw rolnych oraz jedynym żywicielom rodzin, zachodziła konieczność stwierdzenia niezdolności do pracy członków rodziny poborowego, który miał korzystać z odroczenia służby wojskowej. Niezdolność tę w stosunku do kobiet stwierdzała władza administracyjna I instancji. W przypadku zaś mężczyzn były to w I instancji komisje poborowe, w II – komisje rozpoznawcze. Orzeczenia komisji rozpoznawczych były ostateczne⁴⁰.

Po wejściu w życie noweli z 1928 roku o przyznaniu prawa do odroczenia orzekła powiatowa władza administracji ogólnej. Ona też była uprawniona do przeprowadzania dochodzeń w celu sprawdzenia istnienia warunków uzasadniających ubieganie się o odroczenie oraz do stwierdzenia niezdolności do pracy kobiet w przypadku udzielania odroczenia jedynym żywicielom rodzin. Poborowym przebywającym za granicą i kształcącym się odroczeń mogły udzielać właściwe konsularne komisje poborowe oraz urzędy konsularne⁴¹.

³⁶ *Ibidem*, art. 60, ust. 6–7.

³⁷ *Ibidem*, art. 57, ust. 2.

³⁸ *Ibidem*, art. 60, ust. 8.

³⁹ *Ustawa z dnia 9 kwietnia 1938 r. o powszechnym obowiązku...*, art. 71, ust. 5.

⁴⁰ *Ustawa z dnia 23 maja 1924 r. o powszechnym obowiązku...*, art. 60, ust. 1, 2.

⁴¹ *Ustawa z dnia 23 maja 1924 r. o powszechnym obowiązku...*, art. 60 w brzmieniu nadanym art. 1 pkt 59 Rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 11 stycznia 1928 r. w sprawie zmian i uzupełnień niektórych postanowień ustawy o powszechnym obowiązku służby wojskowej, Dz. U. 1928, nr 4, poz. 26.

Po wejściu w życie noweli z 1933 roku poborowym przebywającym za granicą i kształcącym się odroczeń udzielały tylko właściwe urzędy konsularne⁴².

W okresie obowiązywania ustawy z 1938 roku rozstrzyganie spraw o odroczenie zasadniczej służby wojskowej stanowiło kompetencję powiatowej władzy administracji ogólnej, a w stosunku do poborowych stale mieszkających za granicą – właściwych urzędów konsularnych Rzeczypospolitej Polskiej. Powiatowa władza administracji ogólnej była uprawniona do sprawdzania istnienia warunków uzasadniających udzielenie odroczenia. Do jej kompetencji należało też zarządzanie badaniem zdolności do pracy: mężczyzn przez komisję poborową, a kobiet przez lekarza powiatowego – w przypadku ubiegania się o odroczenie z tytułu utrzymywania rodziny⁴³.

Skutki udzielonych odroczeń

Podstawowym skutkiem udzielenia odroczenia służby wojskowej była niemożność powołania odroczonego do jej pełnienia przez okres, na jaki orzeczono odroczenie, jeżeli przed jego upływem nie zaistniały okoliczności wyłączające możliwość korzystania z niego. Zasada ta obowiązywała przez wszystkie lata objęte rozważaniami. Niezależnie od tego poszczególne ustawy obowiązujące w tym czasie przewidywały również inne następstwa zastosowania tej instytucji. O ile niemożność powołania do służby wojskowej obowiązującego, któremu udzielono odroczenia, skutkowałą najczęściej tylko przez okres jego trwania, to niektóre następstwa tej instytucji miały charakter trwały i skutkowałą dopiero po zakończeniu maksymalnego czasu, na jaki można było udzielić odroczenia.

W okresie obowiązywania tymczasowej ustawy z 1918 roku popisowy, który korzystał z odroczenia służby wojskowej ze względu na to, iż był jedynym żywicielem rodziny i po ukończeniu 23 lat nadal nim pozostawał, podlegał zaliczeniu do obrony krajowej⁴⁴. Służba w obronie krajowej była dla obowiązanych mniej uciążliwa od służby pełnionej przez popisowych w wojsku stałym oraz w zapasie i dawała możliwość godzenia obowiązków wobec rodziny z obowiązkami wobec państwa. Polegała ona na odbywaniu ćwiczeń, których łączny czas trwania nie mógł przekroczyć 12 tygodni⁴⁵.

Zupełnie inne skutki powodowało odroczenie służby wojskowej absolwentom studiów teologicznych, którzy otrzymali święcenia kapłańskie. Jeżeli pozostawali oni kapłanami do ukończenia 30 lat życia, nie podlegali obowiązkowi odbycia służby wojskowej⁴⁶.

Udzielone odroczenia skutkowałą tylko w czasie pokoju, w razie zaś ogłoszenia mobilizacji traciły moc⁴⁷.

Zupełnie nowe rozwiązanie w zakresie skutków udzielonych odroczeń wprowadziła ustawa z 1924 roku. W okresie jej obowiązywania korzystanie z odroczenia służby wojskowej przez jedynych żywicieli rodzin oraz właścicieli odziedziczonych gospodarstw rolnych

⁴² Ustawa z dnia 23 maja 1924 r. o powszechnym obowiązku..., art. 65, ust. 4 w brzmieniu nadanym art. 1 pkt 38 Ustawy z dnia 17 marca 1933 r. o zmianie ustawy z dnia 23 maja 1924 r. o powszechnym obowiązku wojskowym, *ibidem* 1933, nr 36, poz. 299.

⁴³ Ustawa z dnia 9 kwietnia 1938 r. o powszechnym obowiązku..., art. 71.

⁴⁴ Tymczasowa ustawa o powszechnym obowiązku służby..., art. 63.

⁴⁵ *Ibidem*, art. 13, ust. 2.

⁴⁶ *Ibidem*, art. 68, 69.

⁴⁷ *Ibidem*, art. 67.

z roku na rok do 1 października roku kalendarzowego, w którym kończyli 23 lata życia, skutkowało powołaniem ich do służby w wojsku stałym na okres 5 miesięcy. Po jej odbyciu podlegali przeniesieniu do rezerwy⁴⁸. Można więc stwierdzić, że trwałym skutkiem odroczenia służby wojskowej jednym żywicielom rodzin oraz właścicielom odziedziczonych gospodarstw rolnych w okresie obowiązywania ustawy z 1924 roku było odbywanie przez nich służby w znacznie skróconym czasie, co było powinnością o wiele mniej uciążliwą, niż pełnienie jej w pełnym wymiarze. Odbywanie służby wojskowej przez te kategorie odroczo-nych przez zaledwie kilka miesięcy było szczególnie korzystne dla właścicieli odziedziczonych gospodarstw rolnych. Pozwalało im bowiem pogodzić jego prowadzenie z pełnieniem służby wojskowej. Na rozwiązaniu tym zyskiwały też siły zbrojne, gdyż posiadały w rezerwie żołnierzy już częściowo przeszkolonych pod względem wojskowym. Wystarczało doskonale w drodze ćwiczeń wojskowych umiejętności nabyte przez nich w czasie skróconej służby wojskowej, aby byli oni przydatnymi żołnierzami rezerwy na uzupełnienie wojennych potrzeb jednostek wojskowych. O trafności rozumowania i praktycznej przydatności rozwiązań zastosowanych w tym przedmiocie przez ustawę z 1924 roku może świadczyć zastosowanie ich również przez ustawę z 1938 roku⁴⁹.

Ustawa z 1924 roku przejęła zastosowaną w tymczasowej ustawie z 1918 roku zasadę utraty mocy udzielonych odroczeń w czasie mobilizacji⁵⁰. Została ona również zastosowana w ustawie z 1938 roku⁵¹.

Odpowiedzialność karna

Tymczasowa ustawa z 1918 roku nie przewidywała żadnych skutków karnych za rozymsne stwarzanie warunków uzasadniających udzielenie odroczenia służby wojskowej wskutek warunków rodzinnych i rodzinnych oraz ze względów zawodowych. Było to prostym następstwem tego, że nie zawierała ona żadnych uregulowań dotyczących odpowiedzialności karnej za niewykonanie bądź nienależyte wykonanie wynikających z niej obowiązków. Zgodnie z przyjętym w niej założeniem problematyka ta miała być uregulowana odrębną ustawą. Ustawodawca zastrzegwał jednak, że takie warunki stworzone umyślnie nie będą uwzględniane przy udzielaniu odroczeń⁵².

Zgodnie z zapisami przyjętymi w tymczasowej ustawie z 1918 roku odpowiedzialność karna za niewykonanie bądź nienależyte wykonanie wynikających z niej obowiązków została wprowadzona dopiero ustawą z 1920 roku. Po wejściu jej w życie podejmowanie oszukańczych zabiegów, których celem było uzyskanie dla siebie lub dla innej osoby nieprawego odroczenia służby wojskowej, było zagrożone aresztem lub więzieniem do 6 miesięcy. W razie popełnienia takiego czynu w czasie mobilizacji lub wojny zagrożenie ustawowe wzrastało do 3 lat więzienia⁵³.

⁴⁸ Ustawa z dnia 23 maja 1924 r. o powszechnym obowiązku..., art. 56.

⁴⁹ Ustawa z dnia 9 kwietnia 1938 r. o powszechnym obowiązku..., art. 76, ust. 1.

⁵⁰ Ustawa z dnia 23 maja 1924 r. o powszechnym obowiązku..., art. 56.

⁵¹ Ustawa z dnia 9 kwietnia 1938 r. o powszechnym obowiązku..., art. 60, ust. 2.

⁵² Tymczasowa ustawa o powszechnym obowiązku służby..., art. 61, ust. 2.

⁵³ Ustawa z dnia 20 lutego 1920 roku w przedmiocie kar za pogwałcenie przepisów, dotyczących powszechnego obowiązku służby wojskowej, Dz. U. 1920, nr 20, poz. 104, art. 5.

W okresie obowiązywania ustawy z 1924 roku nastąpiło zaostrzenie odpowiedzialności karnej za podejmowanie oszukańczych zabiegów mających na celu uzyskanie dla siebie lub dla innej osoby niezgodnego z prawem odroczenia służby wojskowej. Czyn taki był zagrożony karą więzienia do jednego roku. W czasie wojny lub mobilizacji jego zagrożenie ustawowe wzrastało do lat 3⁵⁴.

Nowela z 1933 roku wprowadziła dalsze zaostrzenie odpowiedzialności karnej za stosowanie oszukańczych zabiegów w celu uzyskania dla siebie lub dla innej osoby odroczenia służby wojskowej. W okresie jej obowiązywania czyn ten był zagrożony karą więzienia lub karą aresztu do lat 3. W czasie mobilizacji i wojny zagrożenie ustawowe wzrastało do 10 lat więzienia⁵⁵. Nowela ta przewidywała także nowy rodzaj czynu karalnego. Podlegały mu osoby obowiązane do prowadzenia ewidencji uczniów, które nie zawiadomiły w ciągu 8 dni powiatowej władzy administracji ogólnej o opuszczeniu przez ucznia szkoły lub zakładu, licząc od dnia tego opuszczenia. Czyn ten zagrożony był karą aresztu do jednego miesiąca i grzywny do 1000 zł lub jedną z tych kar⁵⁶.

W okresie obowiązywania ustawy z 1938 roku, podobnie jak w okresie poprzednim, odpowiedzialnością karną zagrożone było niezawiadomienie powiatowej władzy administracji ogólnej przez osobę obowiązaną do prowadzenia ewidencji uczniów w szkołach o opuszczeniu przez ucznia szkoły, w terminie 6 tygodni, liczonym od dnia jej opuszczenia, w celu orzeczenia utraty prawa do odroczenia. Czyn ten zagrożony był karą aresztu do jednego miesiąca i grzywną do 1000 zł lub jedną z tych kar⁵⁷. Wzrosło natomiast zagrożenie czynu polegającego na używaniu oszukańczych zabiegów w celu uzyskania dla siebie lub dla innej osoby odroczenia służby wojskowej. Czyn ten w czasie pokoju zagrożony był karą więzienia do lat 5 lub karą aresztu. W czasie mobilizacji i wojny, podobnie jak w okresie poprzednim, zagrożenie wzrastało do 10 lat więzienia⁵⁸. W razie wymierzenia za powyższy czyn kary więzienia sąd dodatkowo orzekał utratę praw publicznych i obywatelskich praw honorowych⁵⁹.

Zaostrzenie przez ustawodawcę w 1938 roku ustawowego zagrożenia odpowiedzialności karnej za stosowanie oszukańczych zabiegów zmierzających do uzyskania odroczenia zasadniczej służby wojskowej w sposób niezgodny z obowiązującym wówczas prawem nasuwa uzasadnione przypuszczenie, że zjawisko to zaczęło przybierać groźny rozmiar. Udzielenie jednoznacznej odpowiedzi na tak sformułowaną tezę mogłaby dać analiza akt spraw karnych o czyny tego rodzaju, prowadzonych w okresie objętym rozważaniami, lecz wykracza ona poza nakreślone przez autora ramy artykułu. Bez jej przeprowadzenia pozostanie ona tylko przypuszczeniem, mającym swoje źródło w ustawowym zaostrzeniu odpowiedzialności karnej.

Żadna z ustaw regulująca problematykę obowiązku służby wojskowej w okresie objętym analizą nie precyzowała, na czym polegały oszukańcze zabiegi zmierzające do uzyskania odroczenia służby wojskowej zagrożone odpowiedzialnością karną. Również przepisy

⁵⁴ Ustawa z dnia 23 maja 1924 r. o powszechnym obowiązku..., art. 90.

⁵⁵ Ustawa z dnia 23 maja 1924 r. o powszechnym obowiązku..., art. 103 w brzmieniu nadanym art. 1 pkt 50 Ustawy z dnia 17 marca 1933 r. o zmianie ustawy z dnia 23 maja 1924 r. o powszechnym obowiązku...

⁵⁶ *Ibidem*, art. 99 w brzmieniu nadanym art. 1 pkt 50.

⁵⁷ Ustawa z dnia 9 kwietnia 1938 r. o powszechnym obowiązku..., art. 168 lit.c.

⁵⁸ *Ibidem*, art. 174.

⁵⁹ *Ibidem*, art. 181.

wykonawcze do ustaw nie precyzują go. Oznaczało to, że ocena charakteru czynności podejmowanych przez zainteresowany podmiot należała do swobodnego uznania organu rozstrzygającego konkretną sprawę. Na bazie zgromadzonych doświadczeń można sformułować wnioski, iż ustawowe rozumienie tego pojęcia było takie samo, jak potoczne. Można zatem powiedzieć, iż polegały one na wytwarzaniu fikcyjnych stanów uzasadniających korzystanie z odroczenia służby wojskowej, które w rzeczywistości nie miały miejsca.

SUMMARY

Henryk Figura, Deferring the military service in 1918–1950 in the light of normative documents

This article contains a chronological description of legal regulations, which standardise deferring the military service, in the period specified in its title. There was paid a particular attention on:

1. titles and prerequisites, which justify granting of deferring;
2. authorities' competences in the range of deferring the military service in country as well as abroad;
3. legal consequences of granted defers.

There were also presented negative results of taken actions by various people. The aim of these actions was to obtain deferring the military service with inconsistent law regulations.

РЕЗЮМЕ

Генрик Фигура, Отсрочка от воинской службы в 1918–1950 гг. согласно с юридическими нормами

Статья содержит хронологическое описание юридических норм регулирующих отсрочку воинской службы. Пристальное внимание было обращено на:

- 1) предпосылки и условия позволяющие на получение отсрочек,
- 2) компетенцию соответствующих органов имеющих право предоставлять отсрочку от воинской службы на территории страны и за границей,
- 3) юридические последствия получения отсрочек.

Автор, также, представил отрицательные последствия действий некоторых лиц направленные на получение отсрочки от воинской службы, которые осуществлялись не в соответствии с юридическими нормами.